

بنیان‌های برنامه‌ریزی در فضاهای متغیر روستایی

تألیف

دکتر فزیله خانی

دانشیار دانشگاه تهران

شماره مسلسل ۹۳۳۱

شماره انتشار ۳۸۸۷

انتشارات دانشگاه تهران

سرشناسه : خانی، فضیله
 عنوان و نام پدیدآور : بنیان‌های برنامه‌ریزی در فضاهاى متغیر روستایی/ فضیله خانی.
 مشخصات نشر : تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۶.
 مشخصات ظاهری : ۲۶۶ ص: مصور، جدول.
 فروست : انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۸۸۷.
 شابک : 978-964-03-7093-3
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه.
 موضوع : عمران روستایی -- برنامه‌ریزی
 موضوع : عمران روستایی -- ایران -- برنامه‌ریزی
 شناسه افزوده : دانشگاه تهران. مؤسسه انتشارات
 رده‌بندی کنگره : HN ۴۹/ع۸/۲۳ ۱۳۹۶
 رده‌بندی دیویی : ۳۰۷/۱۲۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۴۹۳۹۶۳۷

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ‌ها، سایت‌ها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

ISBN:978-964-03-7093-3

9 789640 370933

عنوان: بنیان‌های برنامه‌ریزی در فضاهاى متغیر روستایی

تألیف: دکتر فضیله خانی

ویرایش ادبی: فرشاد رضوان

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۶

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلف است»

بها: ۱۸۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرشى مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

پخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

فهرست مطالب

پیشگفتار	۵
فصل اول - روستا و روستانشینی	۱
مقدمه	۱
تعریف روستا از دیدگاه صاحب نظران مختلف	۱
تفاوت بین شهر و روستا	۷
روستا و هویت مکانی	۱۰
چشم اندازهای متغیر در فضاهای روستایی	۱۲
ویژگی های ساختاری جوامع روستایی	۱۵
فهم سه بعدی از فضای روستایی	۱۸
جایگاه کشاورزی در بازتعریف فضاهای روستایی	۲۲
جمع بندی	۲۴
فصل دوم - تعریف مفاهیم و سیر تاریخی توسعه	۲۵
مقدمه	۲۵
توسعه چیست؟	۲۶
بنیادهای نظری مکتب نوسازی	۳۲
نظریه های وابستگی	۳۴
توسعه روستایی	۴۰
ضرورت های توسعه روستایی	۴۳
توسعه روستایی به مثابه یک نظام	۴۶
جمع بندی	۴۹
فصل سوم - مفاهیم و رویکردها در برنامه ریزی	۵۱
مقدمه	۵۱
برنامه ریزی و نظریات زمینه ساز آن	۵۱

ث □ بنیان‌های برنامه‌ریزی در فضاهای متغیر روستایی

ضوابط و اصول یک برنامه خوب.....	۶۱
مفاهیم مستتر در برنامه‌ریزی.....	۶۱
الگوهای برنامه‌ریزی.....	۶۳
برنامه‌ریزی در فضاهای روستایی.....	۶۶
جمع‌بندی.....	۷۰
فصل چهارم- رویکردهای اجتماعی در برنامه‌ریزی روستایی.....	۷۱
مقدمه.....	۷۱
تاریخچه و زمینه شکل‌گیری سیاست اجتماعی.....	۷۲
نقش اشتیاق جمعی در توسعه روستایی.....	۷۳
اقتدار دولتی.....	۷۴
ساختارهای اجتماعی- فرهنگی.....	۷۵
رویکردهای غالب در برنامه‌ریزی اجتماعی روستایی.....	۷۶
۱) رویکرد رفاه.....	۷۶
نظریه رفاه اجتماعی و کیفیت زندگی.....	۷۸
۲) رویکرد فقرزدایی.....	۷۹
۳) رویکرد برابری و عدالت.....	۸۱
۴) رویکرد توانمندسازی.....	۸۵
توانمندسازی جمعی.....	۸۹
۵) رویکرد توسعه اجتماعات روستایی.....	۹۰
راهبرد مشارکت مردمی.....	۹۱
دو الگوی توسعه: جامعه شرکتی و جامعه مدرن.....	۹۸
اقتصاد نئوکلاسیک در مقابل مسئله‌محور.....	۹۹
الگوی تولید در مقابل الگوی توسعه.....	۱۰۱
الگوی به هم پیوسته (متصل) در برابر الگوی گسیخته (منفصل).....	۱۰۱
طبقه متوسط شرکتی در مقابل طبقه متوسط مستقل.....	۱۰۱
محرك‌های توسعه.....	۱۰۲
جمع‌بندی.....	۱۰۲

فصل پنجم - تحلیل جنسیتی در برنامه‌ریزی روستایی ۱۰۵

مقدمه	۱۰۵
زنان در مطالعات روستایی	۱۰۶
تحلیل جنسیتی و فضاهای متغیر روستایی	۱۱۰
هویت جنسیتی در کشاورزی	۱۱۲
رهیافت جنسیتی و برنامه‌ریزی در فضاهای روستایی	۱۱۴
جمع‌بندی	۱۱۶

فصل ششم - رهیافت کارآفرینی در برنامه‌ریزی روستایی ۱۱۷

مقدمه	۱۱۷
کارآفرینی و توسعه اجتماعی	۱۱۷
فرایند کارآفرینی	۱۱۹
انواع کارآفرینی	۱۱۹
نظریه‌های کارآفرینی	۱۲۰
کارآفرینی در فضاهای روستایی	۱۲۲
کارآفرینی اجتماعی	۱۲۴
ویژگی‌های کارآفرینی اجتماعی	۱۲۷
مراحل فرایند کارآفرینی اجتماعی	۱۲۹
رویکردهای کارآفرینی اجتماعی	۱۲۹
الف) رویکرد کیستی کارآفرینان اجتماعی	۱۲۹
ب) رویکرد کارکردی کارآفرینان اجتماعی	۱۳۰
ویژگی‌های متمایزکننده کارآفرینان اجتماعی	۱۳۰
کارآفرینی در برنامه‌ریزی روستایی	۱۳۲
جمع‌بندی	۱۳۴

فصل هفتم - رویکرد اقتصادی در برنامه‌ریزی روستایی ۱۳۷

مقدمه	۱۳۷
برنامه‌ریزی در ابعاد اقتصادی	۱۳۷
نقش کشاورزی در اقتصاد روستایی	۱۴۰

۱۴۰.....	راهبرد توسعه کشاورزی
۱۴۶.....	راهبرد تنوع‌بخشی اقتصادی
۱۴۶.....	راهبرد صنعتی‌سازی روستاها
۱۴۹.....	صنایع روستایی
۱۵۰.....	گردشگری روستایی
۱۵۴.....	جمع‌بندی

فصل هشتم- رویکردهای توسعه فضایی-کالبدی ۱۵۵

۱۵۵.....	مقدمه
۱۵۶.....	نظریه مراکز رشد.....
۱۵۸.....	راهبرد مراکز روستایی در مکان‌یابی و توزیع خدمات
۱۶۰.....	رویکرد تخصیص مکانی
۱۶۴.....	رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی
۱۶۴.....	نظریه آگروپلین یا منظومه کشت - شهری (توسعه روستا شهری).....
۱۶۵.....	رویکردهای جامع
۱۶۹.....	برنامه‌ریزی کاربری اراضی و الگوهای فضایی
۱۷۱.....	آمایش سرزمین
۱۷۷.....	نقش زیرساخت‌ها و تأسیسات زیربنایی در تسریع جریان توسعه روستایی
۱۷۸.....	پیوند زیرساخت‌ها و توسعه روستایی
۱۸۱.....	تمرکززدایی در مقابل تمرکزگرایی
۱۸۷.....	جمع‌بندی

فصل نهم- رویکردهای زیست‌محیطی در برنامه‌ریزی روستایی..... ۱۸۹

۱۸۹.....	مقدمه
۱۸۹.....	توسعه و نگرش‌های زیست‌محیطی
۱۹۱.....	سیاست سبز
۱۹۴.....	ملاحظات زیست‌محیطی در برنامه‌ریزی روستایی
۱۹۶.....	پایداری محیط زیست
۱۹۷.....	پایداری در مناطق روستایی

فهرست □ خ

۱۹۸.....	ارزیابی توان‌های محیطی در مناطق روستایی.....
۲۰۳.....	پایداری و کشاورزی در نواحی مختلف روستایی.....
۲۰۴.....	مناطق مختلف جغرافیایی و حساسیت‌های محیطی در نواحی روستایی.....
۲۰۴.....	الف) نواحی معتدل و مرطوب.....
۲۰۵.....	ب) نواحی خشک و نیمه‌خشک.....
۲۰۶.....	ج) نواحی حاشیه کویری اولین و اساسی‌ترین سطح از عناصر ناپایداری در این نواحی.....
۲۰۷.....	د) نواحی کوهستانی.....
۲۰۸.....	جمع‌بندی.....
۲۰۹.....	فصل دهم - نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در برنامه‌ریزی روستایی.....
۲۰۹.....	مقدمه.....
۲۰۹.....	فناوری ارتباطات در حیات اجتماعی.....
۲۱۱.....	فناوری اطلاعات و توسعه کسب‌وکار.....
۲۱۲.....	نقش ICT در توسعه جوامع محلی.....
۲۱۴.....	فناوری اطلاعات و ارتباطات و توسعه جوامع روستایی.....
۲۱۶.....	نظریه تغییر و پایداری فناورانه.....
۲۱۸.....	توسعه پایدار روستایی و فناوری اطلاعات و ارتباطات.....
۲۱۹.....	فناوری اطلاعات و ارتباطات و توسعه ظرفیت‌های فردی.....
۲۲۲.....	ICT و روستاهای متصل.....
۲۲۴.....	ICT و تجارب جهانی.....
۲۲۷.....	جمع‌بندی.....
۲۲۹.....	سخن آخر.....
۲۳۵.....	منابع.....
۲۵۱.....	نمایه.....

پیشگفتار

این کتاب برای استفاده در دروسی تدوین شده است که بر مسائل و موضوعات توسعه و برنامه‌ریزی روستایی، به ویژه در کشورهای جهان سوم و ایران تأکید دارند. کتاب حاضر هم برای دانشجویانی که دروس اصلی مطالعات و توسعه روستایی را گذرانده‌اند و هم برای آنان که مطالعات زیادی در این حوزه ندارند، مفید خواهد بود. برای افراد دسته دوم برخی از مفاهیم اساسی و اصول توسعه و برنامه‌ریزی روستایی (که در زمینه تحلیل مسائل خاص برنامه‌ریزی روستایی و نتیجه‌گیری از آن، اهمیت ویژه‌ای دارد)، در بخش اول و در سراسر کتاب هر جا که لازم بوده، توضیح داده شده است. بنابراین کتاب در دروس برنامه‌ریزی توسعه روستایی، دوره کارشناسی رشته‌های علوم اجتماعی، جغرافیا، اقتصاد و کشاورزی ارزش ویژه‌ای دارد. با وجود این، دامنه مطالب کتاب آن قدر وسیع و همه‌شمول است که در رشته‌های متعدد و برای سیاستگذاران و برنامه‌ریزان در سطوح مختلف مفید است و در باب توسعه و برنامه‌ریزی، برخی از نیازهای درسی دوره کارشناسی ارشد را نیز پاسخگو خواهد بود و همچنین برای خواننده معمولی حاوی اطلاعات مفیدی است.

در بین کتاب‌های برنامه‌ریزی روستایی این کتاب سازماندهی و جهت‌گیری ویژه‌ای دارد. به گونه‌ای که چیدمان مطالب منطبق با شرایط تاریخی توسعه و مبتنی بر تغییرات جدید در ابعاد مختلف جامعه روستایی تنظیم شده است. یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب تأکید بر مباحث و موضوعات روز در برنامه‌ریزی روستایی بوده و تلاش شده است با بهره‌گیری از منابع جدید و معتبر آخرین اطلاعات موجود در هر مبحثی گردآوری و تحلیل شود.

اهداف مطالعات برنامه‌ریزی روستایی باید مبتنی بر افزایش توانایی دانشجویان در درک مسائل کنونی روستاها و رسیدن به مرحله ارزیابی و نتیجه‌گیری سیاسی-اقتصادی مستقل درباره راه‌حل‌های ممکن باشد. به عبارتی آنها باید مهارت لازم را در برنامه‌ریزی برای فضاها روستایی کسب کنند. از این رو هر فصل با تشریح ماهیت کلی مسئله و موضوعات اصلی آن و نمود آن در جوامع روستایی و از جمله در جامعه ایران شروع می‌شود و سپس علل، فرایندها و پیامدهای آن تبیین خواهد شد تا در این راستا هدف‌ها و برخی سیاست‌ها و روش‌های ممکن برای مقابله و برنامه‌ریزی برای حل آن روشن شود. به نظر می‌رسد این روش نه تنها به دانشجویان کمک می‌کند که به طور منظم درباره موضوعات عمده کنونی برنامه‌ریزی روستایی فکر کنند، بلکه مهم‌تر از آن، یک روش‌شناسی علمی برای تحلیل و نیل به نتایج سیاسی درباره دیگر مسائل موجود و آتی توسعه روستایی ارائه می‌دهد. با این دیدگاه مطالب

پیشگفتار □ ذ

کتاب طراحی شده است، اما در عین حال با اذعان به کاستی‌هایی که در این اثر وجود دارد، مؤلف از هر گونه پیشنهاد و اظهار نظری که بی‌تردید به ارتقای کار خواهد انجامید، صمیمانه قدردانی می‌کند. در انتها جا دارد از تمامی کسانی که در تدوین این کتاب نگارنده را یاری رساندند تشکر کنم. به ویژه از جناب آقای حجت پولادی که طرح روی جلد را طراحی و تدوین نمودند نیز صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم.

و من الله التوفیق
فضیله خانی (دادور)
پاییز ۱۳۹۶